

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»
ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№ 3(7) шілде-қыркүйек 2016
ISSN 2710-3994

EDU.E-HISTORY.KZ
**ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ
журнал**

2016, № 3(7)

EDU.E-HISTORY.KZ
электронный научный журнал

ISSN 2710-3994

EDU.E-HISTORY.KZ
electronic scientific journal

2016, № 3(7)

Құрылтайшы:

Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа:

Р. Абдуллаев (Өзбекстан), Н. Аблажей (Ресей), Б. Аяған, М. Әбусейітова, С. Әжіғали,
Н. Әлімбаев, Б. Байтанаев, Қ. Жұмағұлов, Ғ. Кенжебаев, Б. Көмеков,
Мансура-Хайдар (Үндістан), Р. Масов (Тәжікстан), Ә. Мұқтар, В. Плоских (Қырғызстан),
Ю. Петров (Ресей), О. Смағұлов, Сон Ен Хун (Оңтүстік Корея), Е. Сыдықов,
У. Фиерман (АҚШ), А. Чубарьян (Ресей)

Жауапты редактор:

З. Төленова

Редактор:

Р. Көбеев

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ.,
Шевченко көшесі, 28,
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
«Edu.e-history.kz»
электрондық ғылыми журналының редакциясы
Телефон: +7(727)272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Электрондық мекен-жай: <https://edu.e-history.kz/>

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің
Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген.
Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 4 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде
міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Учредитель и издатель:

РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

Р. Абдуллаев (Узбекистан), Н. Аблажей (Россия), Б. Аяган, М. Абусейтова, С. Ажигали,
Н. Алимбай, Б. Байтанаев, К. Жумагулов, Г. Кенжебаев, Б. Комяков,
Мансура-Хайдар (Индия), Р. Масов (Таджикистан), А. Муктар, В. Плоских (Кыргызстан),
Ю. Петров (Россия), О. Смагулов, Сон Ён Хун (Южная Корея), Е. Сыдыков,
У. Фиерман (США), А. Чубарьян (Россия)

Ответственный редактор:

З. Толенова

Редактор:

Р. Кубеев

Адрес редакции:

050010, Республика Казахстан,
г. Алматы,
ул. Шевченко, 28.

Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова,
«Edu.e-history.kz»

Редакция электронного научного журнала

Телефон: +7(727)272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Сайт журнала: <https://edu.e-history.kz/>

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство о регистрации: № 14602-ИА от 29.10.2014 г. Публикуется 4 раза в год (в электронном формате).

При повторной публикации статей, съемке на микрофильмах и других копиях необходимо обязательно ссылаться на журнал.

Founder and publisher:

RSE on REM "Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology"
of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

Editor-in-chief:

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Editorial board:

R. Abdullaev (Uzbekistan), N. Ablazhey (Russia), B. Ayagan, M. Abuseyitova, S. Azhigali,
N. Alimbai, B. Baitanaev, K. Zhumagulov, G. Kenzhebaev, B. Komekov,
Mansura-Khaidar (India), R. Masov (Tajikistan), A. Muktar, V. Ploskikh (Kyrgyzstan),
Y. Petrov (Russia), O. Smagulov, Song Yong Hoon (South Korea), E. Sydykov,
W. Fierman (USA), A. Chubaryan (Russia)

Executive editor:

Z. Tolnova

Editor:

R. Kobeev

Editorial address:

050010, Republic of Kazakhstan,
Almaty,

28 Shevchenko Str.

Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology,

«Edu.e-history.kz»

Editorial electronic scientific journal

Phone: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Journal website: <https://edu.e-history.kz/>

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the
Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, r
egistration certificate:

No. 14602-ИА dated October 29, 2014. The journal is published 4 times a year (in electronic format).

When re-publishing articles, shooting on microfilm and other copies, it is necessary to refer to the journal.

1916 ЖЫЛҒЫ МЕРКІ КӨТЕРІЛІСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖЕТЕКШІСІ АҚҚӨЗ БАТЫР ХАҒЫНДА

Төленова З.М.

ҚР БҒМ ҒК Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бөлім меңгерушісі, жетекші ғылыми қызм.

Аңдатпа. Мақалада Қазақстандағы 1916 ж. ұлт-азаттық көтерілістің аймақтық ерекшеліктері мен толық зерттелмей келе жатқан тұстарына назар аударылады. Соның мысалы ретінде 1916 ж. Ыстықкөл Шу ошағының үлкен орталығы болған Меркі көтерілісі және оның басшысы болған батыр Аққөз Қосанов туралы қарастырылады. 1916 ж. ұлт-азаттық көтерілісінің, әсіресе Ыстықкөл-Шу орталығы, оның ішінде Меркі көтерілісінің тарихы ХХ ғасырдың 20-50-ші жылдарындағы жазылған Т. Рысқұлов, Г. Бройдо, Асфендияров, т.б. еңбектерде және архив құжаттарында, құжаттық жинақтарда, кейбір ауызекі әңгімелерде, жазба әдебиетте (Ш. Мұртаза) жазылғанымен, бұл мәселе арнайы зерттелмеген. Мәселені зерттеу қажеттілігі 2000 ж. басында академик М.Қ. Қозыбаевтың ұсынысымен қайта қолға алынып, арнайы зерттеле бастағаны айтылады.

Түйін сөздер: ұлт-азаттық, Қазақстан, ж., 1916, Аққөз, Меркі, батыр, Қосанов, көтерілісшілер, көтеріліс, ошағы, Ыстықкөл-Шу

МЕРКЕНСКОЕ ВОССТАНИЕ 1916 ГОДА И ЕГО ЛИДЕР АККОЗ БАТЫР ХАХЫНДА

Төленова З.М.

Заведующая отделом Института истории и этнологии им. Ч. Уалиханова КН МОН РК, ведущая научная деятельность

Аннотация. В статье основное внимание уделяется региональным особенностям и не до конца изученным аспектам национально-освободительного восстания 1916 г. в Казахстане. В качестве примера можно привести Меркенское восстание 1916 г., ставшее крупным центром очага Иссык-Куль-Чу, и Батыра Аккоз Косанова, ставшего его главой. История национально-освободительного восстания 1916 г., особенно Иссык-Куль-Шуйского центра, в том числе Меркенского восстания, рассказана в 20-50-х годах ХХ века т. Рыскуловым, г. Бройдо, Асфендияровым и др. трудах и архивных документах, документальных сборниках, некоторых устных рассказах, письменной литературе (Ш. Муртаза), хотя этот вопрос специально не изучался. Отмечается, что необходимость изучения проблемы была возобновлена в начале 2000 г. по предложению академика М. К. Козыбаева и стала изучаться специально.

Ключевые слова: национально-освободительный, Казахстан, Ж., 1916, Аккоз, Меркен, батыр, Косанов, повстанцы, восстание, очаг, Иссык-Куль-Шу

MERKE UPRISING OF 1916 AND ITS LEADER AKKOZ KOSSANOV

Tulenova Z.M.

Abstract. The article focuses on the regional features and aspects of the National Liberation uprising of 1916 in Kazakhstan, which are not fully studied. An example of this is the Merke uprising in 1916, which was the great center of the Issyk-Kul Chu epicenter, and the hero Akkoz Kosanov, who became its leader. The history of the National Liberation uprising of 1916, especially the Issyk-Kul-Shu center, including the Merke uprising, was recorded in the 20-50s of the XX century in the works and archival documents of T. Ryskulov, G. Broido, Asfendiyarov, etc., documentary collections, some colloquial stories, written literature (Sh. Although Murtaza) is written, this issue has not been specifically studied. It is noted that the need to study the problem began to be studied specifically at the beginning of 2000, at the suggestion of Academician Kozybayev M. K.

Keywords: National Liberation, Kazakhstan, zh., 1916, Akkoz, Merke, batyr, Kosanov, rebels, uprising, hearth, Issyk-Kul-Shu

Қазақстан мен Орта Азияны қамтыған 1916 ж. ұлт-азаттық көтеріліс Оңтүстік өлкесінде, Сырдария облысында да кең қанат жайғаны белгілі. Кеңестік тарихнамада тек Торғай даласындағы Аманкелді Иманов пен Жетісу жеріндегі Бекболат Әшекеев бастаған көтерілістер толық зерттеліп келді. Оңтүстік өңірдегі дауылды дабылдың, яғни 1916 ж. ұлт-азаттық көтерілісінің, әсіресе Ыстықкөл-Шу орталығы, оның ішінде Меркі көтерілісінің тарихы ХХ ғасырдың 20-50-ші жылдарындағы жазылған еңбектерде (Т. Рысқұлов, Г. Бройдо, Асфендияров, т.б.) және мұрағаттық құжаттарда, құжаттық жинақтарда, кейбір ауызекі әңгімелерде, жазба әдебиетте (Ш. Мұртаза) жазылғанымен, бұл мәселе арнайы зерттелмеген. Тек 2001 жылы ғана Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бастамасымен көршілес Қырғызстан Республикасының Тарих институтының ғалымдары, меркелік азаматтардың қолдауымен өткен Халықаралық конференцияда осы мәселеге ерекше тоқталды. Академик М.Қ. Қозыбаевтың ұсынысымен «кезінде Т. Рысқұловтың Меркі ұлт-азаттық қозғалысына берген бағасы қалпына келтіріліп қана қойған жоқ, Ыстықкөл-Шу өлкесінің Жетісу мен Орта Азияға алтын көпір болған жағдайы ескеріліп, 1916 ж. оқиғалардың ұлтаарлық қақтығыстарға әкелген оның ерекшеліктерін ескере отырып, ұлт-азаттық қозғалыстың жеке орталығы етіп қарауды» [1] ұсынады.

Сурет 1 - Қазақстандағы 1916 ж. ұлт-азаттық көтеріліс ошақтары

Т. Рысқұлов және басқа авторлардың еңбектерін пайдалана отырып Меркі көтерілісіне сипаттама берсек. Т. Рысқұловтың «Облыстар көтерілісінің басталуы, өршіп күшеюі. Сырдария облысы (дуаны)» атты мақаласында «Сырдария облысы елінің бәрі бірдей бас көтерген жоқ. Бір облыста көтеріліс алдымен 1916 жылы июльдің 11-інде ескі Ташкент қаласында басталды. Мыңнан астам халық ескі Ташкент полиция мекемесінің қасында жиналып, жұмысқа адам алу туралы бұйрықтың орындалуына қарсылық көрсетті», - дей келе Көкші, Сібзар, Шайқантауыр аудандарында, Қауыншы, Шыныяз, Тойтөбе қыстақтарында, Ақмешіт уезінің Кұлжан, Кенжеғұл, Жақай ауылдарында, Қазалы уезінде өткен көтеріліс толқындарына шолу жасап өтеді.

Одан әрі «Басқаларға қарағанда күштірек болған көтеріліс - Әулиеата уезінің, әсіресе Мерке ауданының қазақ елінің көтерілісі болды. Әулиеата уезінен қара жұмысқа 22 мың 675 адам алынбақ екен. Соған ауғұстың ақырына дейін болғаны 3 мың адам жиналды. Қалғанын қазақ елі беруге риза болмады» [2], - деп, қайраткер өзі басы-қасында болған Меркі көтерілісінің барысына тоқталады.

Мынаған барынша басымдық бергеніміз қажет, Тұрар Рысқұлов Меркі көтерілісінің географиялық ауқымы жағынан да, зардабы мен салдары жағынан да анағұрлым кең, әрі қатал сипат алғандығы туралы өткен ғасырдың 20-шы жылдарының өзінде-ақ алғаш рет ашық жазады және соған баса назар аударады. Бірақ қазақ халқының да, оның жанашыры болған ұлы тұлғаның да басына қасірет әкелген кеңестік қоғам идеологиясының әсерінен тарихи ақиқат ұзақ жылдар бойы «ақтаңдақ» күйінде қалып келді.

Әулиеата уезіндегі көтеріліс шілде айында басталды. Алғашқы толқу Әулиеатадан 60 шақырым жерде Күшеней* болысындағы 50 адамның Шу приставының Карач деген орман караушысын өлтіріп [3], содан кейін жергілікті әкімдерге шабуыл жасауынан басталды.

Шілденің соңы мен тамызда бүкіл Шу-Ыстықкөл аймағы жаппай толқуға түседі. Көтерілістің алғашқы ошағы Мерке бөлімі болды, кейін Аса, Шу бөлімдері де қосылды. Т. Рысқұлов көтеріліске Қорағаты, Көшеней, Аққолтық, Талас, Самбет, Алматы, Тастөбе, Мақпал болыстары, сондай-ақ Пішпек пен Әулиеата уездеріне қарасты қазақ-қырғыз қатар жайлаған Сусамыр жайлауын жайлаған елдер де қатысты деп көрсетеді. Жергілікті халық Белубуддинский, Николайский, Перовск сияқты поселкелеріне шабуылдап, Жетісу темір жолын салып жатқан жұмысшылардың қалаға кетуіне себеп болады.

* Анықтама: Күшеней (Көшендей) болыстығы бұрынғы Свердлов ауданы, Шаповаловка селосы «Трудовой пахарь» колхозының орталығы болған «Буденовка» ауылы, қазіргі Байзақ ауданы «Түймекент» ауылдық округі.

Қазақ-қырғыз наразылығының күшейуінен сескенген Түркістан губернаторлығы Ташкеннен Әулиеата-Пішпек көтерілісін басуға едәуір күш жібереді. Күшті қаруланған жазалаушы қосындар оқ жаудырып, жазықсыз жандарды аяусыз қырды. Жазалаушы отрядтардың саны барған сайын өсе түсті. Сондай-ақ жергілікті орыс мұжықтарын да қаруландырылады. Тіпті Пішпектен Меркіге жазалаушы қосындарды тез жеткізу мақсатында автокөліктер де пайдаланылған [4, 175-б.]. Сөйтіп Меркіде үлкен әскери лагерь пайда болды. Көтерілісшілердің Шалдуар мен Меркі ауданындағы қарсылығы 25 тамызда басталды. Олардың қатары мыңға жуық болатын, олар пристав бастығымен келісімге келмей, бір бөлігі Меркіге, келесі бөлігі Кузьминкаға шабуыл жасады. Меркеге шабуыл жасалған сәтте, одан 100 шақырым жердегі Аса болысының қазақтары Ново-Троицк селосына шабуыл жасап, 9 аймақты өртеп жіберді. Содан кейін олар құмға қарай төмен түсіп кетеді [4]. Мұрағат құжаттарында кулактар селениесі Ново-Троицкіге көтерілісшілердің шабуылы шиеленісті түрде өткендігі, жергілікті байлардың ұлттық араздықты күшейтуге тырысқандығына қарамастан орыс шаруалары мен көтерілісшілер арасында өзара байланыс болғандығы көрсетілген [4, 175-б.].

29-30 тамыз күндері найза, шоқпар, айбалта, сойыл, аңшы мылтығы секілді қарабайыр қарулармен жасақтанған 1500-2000 мыңдай сарбаздардың Меркіге жасаған шабуылы сәтсіз аяқталады. Жеңіліске ұшыраған көтерілісшілер Шуға, құмға қарай бас сауғалап қаша бастайды. Көтерілісшілер Шалдуар мен Меркі арасындағы телеграф линиясын, кейіннен Меркі-Пішпек телеграф линияларын үзіп тастады. Жағдайға қатысты Түркістан генерал-губернаторы Куропаткиннің Кавказ майданының бас қолбасшысы кн. Николай Николаевичке: «беспорядки... перекинулись в Смиреченскую область, захватывая обширный район. Почтово-телеграфное сообщение между Ташкентом и Верным прервано. Несколько станций разрушено» [4, 171-б.] деп берген жеделхаты оқиғалардан нақтылы хабар береді. Бірақ патша әскерлері жақсы қарумен жасақталғандықтан, көтерілісшілердің шегініс жасауына тура келді. Шабуылды жалғастырушылар кеңесе келіп, учаске приставының жазалаушы қосынына қарсы мыңдаған жылқы табындарын айдап, таптап өту туралы шешім қабылдайды.

Меркі көтерілісінің мұндай жағдайынан хабар беретін құжаттардың бірі М. Тынышпаевтың Сырдария облысының губернаторына жазған мәлімдесінде Әулиеата ояздығындағы (уезіндегі) орыс тұрғындарының қазақ-қырғыздарға қарым-қатынасына баға бере келіп, «қырғыз, қазақтардың амалсыз әрекеттерінің себептері мынада:

1. Патша ағзамның жарлығының мәнін өкімет орындары дер кезінде түсіндірмеген.
2. Өкімет орындары абыржып қалған.
3. Приставтар дұрыс қимылдамаған.
4. Орыс шаруалары тонаушылықпен айналысқан», - деп баяндайды.

30 тамыз күні Мөңке станциясы маңында жазалаушылар қосынымен қақтығыста көтерілісшілердің жетекшісі қайтыс болады [4, 180-б.]. Ал 4 қыркүйек күні Меркіден 70 шақырым жерде 2 мыңға жуық көтерілісшілер жазалаушы қосынға шабуылдайды [4, 180-б.].

Шу приставының аймағы да көтерілістің ошағына айналды. Көтерілісшілер Әулиеатадан 300 шақырымдай жерде тұрды. Негізгі құрамы Әулиеата, Ақмола, Аса болысының қазақтары, жалпы саны 3 мыңға жуық болатын. Шу бойына шоғырланған қазақтар Меркі бөлімі қазақтарының Новотроицкі, Кузьминка, Меркі, Мөңке және Луговойға жасаған шабуылдарын сәтті өткен және орыстардың әлсіздігін көрсеткен оқиға деп санады. Сондықтан да олар пристав бастығын қолға түсіріп, Әулиеата бағытында жүрді. Олардың Әулиеатаға шабуыл жасау жоспары жөнінде хабар алған Шу приставының бастығы Урбанек көтерілісшілермен келісімге келудің мүмкін еместігін түсініп, оларға қарсы 65 төменгі шендегі әскермен 3 офицерді аттандырды. Көтерілісшілер мен Урбанек әскері арасындағы шайқас 16 қыркүйекте Әулиеатадан 70 шақырым жердегі Аманқұл деген жерде болды [4, 180-б.].

Меркі көтерілісшілері 20 қыркүйекте Мойынқұмға қарай шегініп, күш жинау, жаңа шабуылдарға дайындық жасауға кіріседі. Көтерілісте қазақ кедейлері барынша белсенділік танытады. Мойынқұмға қарай тереңдеп енген көтерілісшілердің басшылары Жетісудің өзге аймақтарына өз елшілерін жіберіп, бірлесе күресуге шақырады. Қаншалықты қарсыласқандарымен қыркүйек айының ақырында Меркі көтерілісшілері жеңіліс тапты.

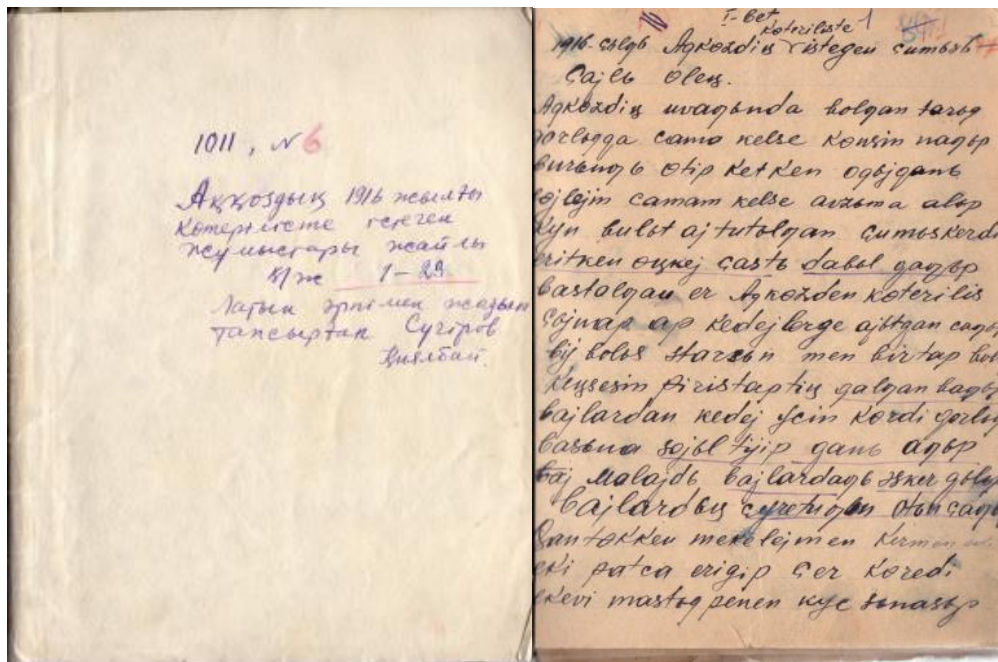
Жалпы алғанда Жетісу облысындағы 130 болыстықтың 102-сі осы шайқасқа қатысса, Сырдария облысындағы алты уезге қарасты 146 болыстықтың 114-інің азаматтары атқа қонды. Мұндағы дүмпуді басуға Шымкент пен Әулиеатадағы және Түркістан мен Қазалыдағы жасауылдар аздық еткендіктен, Гродеков Ташкент пен Орынбордағы гарнизондардан көмек сұрады. Сырдария облысының көлемі Жетісу жерінен әлдеқайда көлемді әрі халқы да көп болатын. Ташкенттегі генерал-губернатор Куропаткин Жызак пен Піскенттегі, Ферғана мен Намангандағы көтерілісшілерді басуға аттанған арнайы Түркістан легионынан 5 мың солдатты қамтитын жазалаушы отрядты Сырдария жеріне бөлді. Бұл жазалаушы отрядта 10 зеңбірек, 12 пулемет болғанымен көтеріліс өте үлкен аумақты қамтығандықтан, олар Ташқазак, Шымкент уездеріндегі көтерілісшілердің өзімен екі аптадай соғысып, басқа өңірлерге жете алмады. Қыркүйектің басында Орал-Қызыл Арбат-Ташкент теміржолы арқылы тез жеткен 13 зеңбірек, 23 пулеметпен жарақтанған құрамында 2500 жасағы бар орынборлық полк келгенде ғана Шымкенттен асып, Түркістан жаққа шыға алды.

Меркі көтерілісінің басшылары мен оған қатысушылар туралы бірер сөз. Біз Т. Рысқұловты осы көтерілістің зерттеушісі ғана емес, соған тікелей қатысушы, Ақкөз батырдың кеңесшісі ретінде де тануымыз керек. Ол өз алдына жеке зерттеуді талап етеді. Т. Рысқұлов 1916 жылдың 25 маусымындағы патша жарлығына қарсы қарулы көтерілістер болып жатқан кезде ол Әулиеата уезіндегі көтерілісті ұйымдастырушылардың бірі болып, Мерке ауданында әрекет етіп жүрген халық батыры Ақкөз Қосанұлы бастаған көтерілісшілердің іс-әрекетіне ұйымдық сипат беріп, саяси бағыт-бағдар сілтейді.

Көтеріліс басшысы Ақкөз Қосанұлы (1859-1921) - [Ұлы жүз](#) Дулаттың Ботбай руынан шыққан. Қорағаты болыстығының болысы да болған. Бұзау аулынан шығып, Меркі, Құлан өңірінің 7 болыс елін көтеріліске бастады. Ақкөз батыр 18-19 жасында 80-нен асқан Сыпатай батырдың батасын алған. [Орынбасары](#) болып Досмайыл Сырғабайұлы (1938 ж. қайтыс болды), [хатшы](#) және діни басшысы болып Өмірзақ молда сайланды. Жазалушы қосындар қазан айында Ақкөз батырды ұстап, Әулиеатаға түрмеге жабады. Ақкөз батыр бастаған көтерілісшілерге қарсы 26 қылмыстық іс көтеріледі [5]. Түрмеден қазан төңкерісінен кейін босап шықты. 1919 жылы Новотроицк (қазіргі Төле би) базарында орыс отаршыларының бұзақылары өлімші етіп сабап, сегіз қабырғасын сындырды. Ақкөз батыр екі жыл төсек тартып жатып, 1921 жылы көз жұмды. Меркі көтерілісіне қатысушылар Аршынбай, Сатыпалды, Ақылбай, Жылқыбай, Шынбатша,

Құсмолла, Қыдырбай, Әлімжаныс, Ақкөз батырдың жары Қымбат ана, Ә. Аталықұлы, Ә. Бұланұлы, А. Нартайұлы, Ү. Иманбекұлы, Ш. Қамбарұлы, Б. Әбейқызы, және т.б. атап өтсек, тәуелсіздік жолында күрескен, жылдар бойы есімі тасада қалып келген жерлестеріміздің рухын ғана көтеріп қоймаймыз, келер ұрпақ ата-баба ерлігіне қарап бой түзері анық. Жоғарыда есімдері аталғандар 1916 ж. көтерілістің куәгерлері ғана емес, оған тікелей араласқан, сол үшін патшалық билік жүйесі тарапынан кезінде қуғын-сүргін көрген жандар еді. Олардың есімдерін әлі де болса толықтыра түсу қажет, өйткені осы Меркі көтерілісі кезінде үш күн бойы қоршауда болған Луговое және Каменка елді мекендері, луговойлықтар қаншалықты қарсылық танытқандығы туралы толық мәліметтер жергілікті архивтерде сақталмаған. Себебі көтеріліс жылдарында бұл өңір Сырдария облысына қарасты болғандықтан құжаттардың барлығы дерлік көршілес Ташкент архивтерінде сақтаулы. Онда ізденушілерге жұмыс істеуге мүмкіндіктер ашылмай тұр.

Дегенмен, кенестік тарихнамада толық қамтылмаса да, 1916 жылғы Меркі көтерілісі тарихта өзіндік із қалдырған айтулы оқиға. Көтеріліс және оның жетекшілері, қатысушылар туралы Т. Рысқұлов, М. Тынышпаев, Г. Сапарғалиев, М. Қозыбаев, К. Нұрпейіс секілді ғалымдардың зерттеулерімен қатар, Т. Қожакеев, Ш. Мұртазаның романдарында, мерзімді баспасөз беттерінде К. Рахымбаев, Ш. Мамасерікова, Б. Дауылбаев, Б. Әбілдаев, Н. Омарғалиев, т.б. шығармаларында көркем әдебиет тұрғысында суреттелген. Меркі көтерілісіне қатысушылар, Қ. Сарымолдаұлы және т.б. естеліктері мен көтерілістің басы-қасында болған Қиялбай Сүгірұлының 1936 жылы жазылған «Ақкөз батыр» дастаны сол күндердің жаңғырығындай естіледі. Дастанның қолжазбалық нұсқасы ҚР Ұлттық Ғылым академиясының Орталық ғылыми кітапханасының Сирек кітаптар мен қолжазбалар қорында сақталған. Бірақ бұл дастан-дерек көтерілістің барлық ақиқатын танып-білуге тым аздық етеді.

Сурет 2 – ҚР Ұлттық Ғылым академиясының Орталық Ғылыми кітапханасының Сирек кітаптар мен қолжазбалар қорында сақталған көтеріліске қатысқан Қиялбай Сүгірұлының 1936 жылы жазылған «Ақкөз батыр» дастанының қолжазбалық нұсқасы

Көтерілістің өзге аймақтармен сабақтастығының және зардаптарының көрінісі ретінде, 1916 ж. көтерілістің Торғай ошағының сардарбегі Амангелді Имановтың бірге туысқандары, атап айтқанда, немере ағасы Иманқұлдан тараған Мақаш әулеті сол нәубетті жылдары жазалаудан қашып, көтеріліс басылғаннан кейін жер ауа көшіп келіп, қазіргі Т. Рысқұлов ауданының «Жаңатұрмыс» ауылында тұрақтап қалуының өзі көп нәрседен хабар береді.

Иә, 1916 жылғы көтерілістің зобалаңынан азып-аршыған, жазалаудан қорғалақтаған қазақ бір түнде Қытай асып, Балқаш құмын сағалап, босқындап кетті.

Қорыта келгенде айтарымыз, Шу-Ыстықкөл алқабындағы 1916 жылғы көтеріліс жалпы Қазақстандағы ұлт-азаттық қозғалыстар тарихынан өзінің лайықты орнын таппай келгендігі ғылыми ақиқат. Себебі: «біріншіден, аймақтағы орын алған оқиғалар өзінің ерекшеліктері бар маңызды басты орталық ретінде көрсетілмеген. Екіншіден, Кеңес өкіметі тұсында тарихшылар аймақтағы оқиғалардың патшалық отарлаушы әкімшіліктің, Түркістан христиандық епархиясының кінәсінен ешбір жазықсыз жандардың қаны төгілгендігін, содан көтерілістің ұлттаралық сипат алғандығы туралы шындықты ашып көрсетуге қаймықты, ұлыдержавалық шовинизм мен шектен шыққан монархизм жеңіске жетті. Үшіншіден, мәселе өзінің ұлттық шекарасынан шығып кетті, ақиқатында көтерілісшілер Жетісу облысын Сырдариямен, Қазақстанды Қырғызстан, Өзбекстан және Түрменстанмен байланыстырушы буын міндетін атқарды. Төртіншіден, ұзақ жылдар бойы халық батырлары, көтеріліс басшылары, ең алдымен Ақкөз Қосанов, Мұқұш Шабданов және т.б. есімдерінің ұмытылып келуімен» [6] байланысты еді.

1 Қозыбаев М.Қ. Алғы сөз // Ақкөз батыр (1916 жылғы көтеріліс). – Алматы: Қазақпарат, 2001. – 4-б.

2 Рысқұлов Т. 1916 жылғы көтеріліс // Ақкөз батыр (1916 жылғы көтеріліс) – Алматы: Қазақпарат, 2001. – 12-б.

3 Восстание 1916 года в Казахстане (Документы и материалы). / Сост.: Ф.Н. Киреев, Ш.Я. Шафиро. – Алма-Ата: АН КазССР, 1947. – С. 170.

4 Қаһарлы 1916 жыл: (Құжаттар мен материалдар жинағы). - Алматы: Қазақстан, 1997. – 2 т. – 110-б.

5 Сапарғалиев Г. Дело об Аккозе Косанове и других // Карательная политика царизма в Казахстане. – Алма-Ата, 1966. – С.244-248.

6 Қозыбаев М.Қ. Исыккульско-Чуйский очаг национального движения 1916 года // Ақкөз батыр (1916 жылғы көтеріліс). – Алматы: Қазақпарат, 2001. – 14-28-бб.

МАЗМҰНЫ

Әбжанов Х.М. ҒАЛЫМ ЖОЛЫ.....	8
Бақторазов С.У. КЕҢЕС ҮКІМЕТІ ЖАЗАЛАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ КҮШЕЮІНІҢ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНА ӘСЕРІ..	17
Боранбаева Б.С. ПАРТИЗАН ОТРЯДЫНЫҢ БАЙЛАНЫСШЫСЫ ҚАЗАҚ ҚЫЗЫ – НҮРҒАНЫМ БАЙСЕИТОВА.....	24
Жұматаева Д., Тұрлыбек А. 1963 – 1964 Ж. КИПІРДЕГІ ҚАҚТЫҒЫС.....	31
Жүгенбаева Г.С., Қоңқабаева А.Н., Бұрханов Б.Б., Байжұманова З.Б. АУЫЗША ТАРИХ: ДЕРЕКТЕМЕЛІК ТАЛДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	40
Ибраева А.Ғ., Құнанбаева Ш.Б. ҚАЗАҚСТАН ЖЕРІНДЕГІ АЛҒАШҚЫ МУЗЕЙЛЕРДІҢ КОЛЛЕКЦИЯЛЫҚ ҚОРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	52
Картаева Т.Е. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНДАҒЫ БЕТАШАР РӘСІМІ.....	58
Көбеев Р.Д. КЕҢЕС АРМИЯСЫНДАҒЫ СОЛДАТ-МҮСЫЛМАНДАР: ҰҚСАСТЫҚҚА ТЕСТ? (тарихнамалық шолу).....	64
Малбақов Д.М., Сарыбаев М.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНДАҒЫ АУҒАНСТАН МӘСЕЛЕСІ МЕН АЙМАҚТЫҚ ЖӘНЕ АЙМАҚТЫҚ ЕМЕС АКТОРЛАР (2001-2011 ЖЖ.).....	71
Мармونتова Т.В., Шадаева Ш.А. ЖАҢА ЗАМАНДАҒЫ ӨЗБЕК – ТӘЖІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ.....	78
Нурсултанова Л.Н., Мармونتова Т.В. ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ӨЗБЕК - ҚЫРҒЫЗ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ.....	86
Өтепова Г.Е., Садықова А.М. ҚАЗАҚСТАНДА ӘКІМШІЛІК-АУМАҚТЫҚ ЖҮЙЕНІ ӨЗГЕРТУГЕ ҚАТЫСТЫ РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ.....	95
Пилипчук Я.В. СКАНДИНАВИЯ ЖӘНЕ АЛТЫН ОРДА: ШЫНДЫҚ ПЕН ДАҚПЫРТ.....	104
Рахимова Г. ФЕРҒАНА АЛҚАБЫНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ХИМИЯЛАНДЫРУДЫҢ САЛДАРЫ. 1950-1990 жж.	108
Саркенова К. ЕКІ САНАҚ (1926-1939) АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫ.....	113
Төленова З.М. 1916 ЖЫЛҒЫ МЕРКІ КӨТЕРІЛІСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖЕТЕКШІСІ АҚҚӨЗ БАТЫР ХАҒЫНДА.....	120
Уалтаева А.С. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ ӨРТҮРЛІЛІГІ.....	127
Ускенбай К. ҚАЗАҚСТАН ШЫҒЫСХАНДАРЫНЫҢ НУМИЗМАТИКАСЫНА ҚОСҚАН ҚҰНДЫ ҮЛЕСІ.....	132
Хорват В. СОЛТҮСТІК ВЕНГРИЯДАҒЫ СКИФ КЕЗЕҢІНІҢ ҚОРЫМДАРЫ (алдын ала есеп).....	136
Шайхығалиев Е.А., Бекишев К.О. ТУРИЗМДІ ДАМЫТУДЫҢ НЕГІЗГІ КЕЗЕҢДЕРІ.....	146

СОДЕРЖАНИЕ

Әбжанов Х.М. ПУТЬ УЧЕНОГО.....	8
Бакторазов С.У. ВЛИЯНИЕ УСИЛЕНИЯ КАРАТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ СОВЕТСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА НА ТЕРРИТОРИЮ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА.....	17
Боранбаева Б.С. СВЯЗИСТ ПАРТИЗАНСКОГО ОТРЯДА КАЗАШКА - НУРГАНЫМ БАЙСЕИТОВА.....	24
Жұматаева Д., Тұрлыбек А. КИПРСКИЙ КОНФЛИКТ 1963 – 1964гг.....	31
Жүгенбаева Г.С., Қоңқабаева А.Н., Бұрханов Б.Б., Байжұманова З.Б. УСТНАЯ ИСТОРИЯ: ПРОБЛЕМЫ АНАЛИЗА ДАННЫХ.....	40
Ибраева А.Ф., Құнанбаева Ш.Б. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОЛЛЕКЦИОННОГО ФОНДА ПЕРВЫХ МУЗЕЕВ НА ЗЕМЛЕ КАЗАХСТАНА.....	52
Картаева Т.Е. ЦЕРЕМОНИЯ БЕТАШАРА В КАЗАХСКОМ НАРОДЕ.....	58
Көбеев Р.Д. СОЛДАТЫ-МУСУЛЬМАНЕ В СОВЕТСКОЙ АРМИИ: ТЕСТ НА ИДЕНТИЧНОСТЬ? (историографический обзор).....	64
Малбаков Д.М., Сарыбаев М.С. ПРОБЛЕМА АФГАНИСТАНА ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И УЧАСТИЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ И НЕРЕГИОНАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ (2001-2011 ГГ.).....	71
Мармونتова Т.В., Шадаева Ш.А. УЗБЕКСКО-ТАДЖИКСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В НОВОЕ ВРЕМЯ.....	78
Нурсултанова Л.Н., Мармونتова Т.В. УЗБЕКСКО - КЫРГЫЗСКИЕ ОТНОШЕНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ.....	86
Өтепова Г.Е., Садықова А.М. ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ПО АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОМУ УСТРОЙСТВУ КАЗАХСТАНА.....	95
Пилипчук Я.В. СКАНДИНАВИЯ И ЗОЛОТАЯ ОРДА: РЕАЛИИ И ВЫМЫСЕЛ.....	104
Рахимова Г. ПОСЛЕДСТВИЕ ХИМИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ФЕРГАНСКОГО ДОЛИНЕ. 1950-1990 гг.....	108
Саркенова К. ТЮРКСКИЕ НАРОДЫ КАЗАХСТАНА В МЕЖПЕРЕПИСНЫЙ ПЕРИОД (1926-1939).....	113
Төлєнова З.М. МЕРКЕНСКОЕ ВОССТАНИЕ 1916 ГОДА И ЕГО ЛИДЕР АККОЗ БАТЫР ХАХЫНДА.....	120
Уалтаева А.С. ЭТНОКУЛЬТУРНОЕ МНОГООБРАЗИЕ КАЗАХСТАНА.....	127
Ускєнбай К. ЦЕННЫЙ ВКЛАД В НУМИЗМАТИКУ ЧИНГИЗИДОВ КАЗАХСТАНА.....	132
Хорват В. МОГИЛЬНИК СКИФСКОГО ВРЕМЕНИ СЕВЕРНОЙ ВЕНГРИИ (ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЙ ОТЧЁТ).....	136
Шайхығалиев Е.А., Бекишев К.О. ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА.....	146

CONTENTS

Abzhanov K.H.M. THE PATH OF THE SCHOLAR.....	8
Baktorazov S.U. THE IMPACT OF THE STRENGTHENING OF THE PENAL BODIES OF THE SOVIET GOVERNMENT ON THE TERRITORY OF SOUTH KAZAKHSTAN.....	17
Boranbayeva B.S. CONTACT OFFICER OF THE PARTISAN DETACHMENT KAZAKH KYZY-NURGANYM BAISEITOVA.....	24
Zhumatayeva D., Turlybek A. CYPRUS CONFLICT in 1963-1964.....	31
Zhugenbaeva G.S., Konkabaeva A.N., Burkhanov B.B., Baizhumanova Z.B. ORAL HISTORY: PROBLEMS OF REQUISITE ANALYSIS.....	40
Ibraeva A.G., Kunanbayeva Sh.B. FEATURES OF THE FORMATION OF THE COLLECTION FUND OF THE FIRST MUSEUMS IN KAZAKHSTAN.....	52
Kartayeva T.Ye. BETASHAR CEREMONY IN THE KAZAKH PEOPLE.....	58
Kubeyev R.D. MUSLIM SOLDIERS IN THE SOVIET ARMED FORCES: IDENTITY TEST? (Historiographical Review).....	64
Malbakov D.M., Sarybaev M.S. THE PROBLEM OF AFGHANISTAN IN THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND PARTICIPATION OF REGIONAL AND NON-REGIONAL ACTORS (2001-2011).....	71
Marmontova T.V., Shadaeva Sh.A. UZBEK-TAJIK RELATIONS IN THE NEW AGE.....	78
Nursultan L.N., Marmontova T.V. THE MODERN RELATIONS BETWEEN UZBEKISTAN AND KYRGYZSTAN.....	86
Oteпова G.E., Sadykova A.M. LEGISLATION OF THE RUSSIAN EMPIRE ON THE ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL STRUCTURE OF KAZAKHSTAN.....	95
Pylypchuk Ya.V. SCANDINAVIA AND THE GOLDEN HORDE: BETWEEN REALITY AND FICTION.....	104
Rakhimova G. CONSEQUENCES OF CHEMICALIZATION OF AGRICULTURE IN THE FERGHANA VALLEY. 1950-1990.....	108
Sarkenova K. THE TURKIC PEOPLES OF KAZAKHSTAN IN BETWEEN CENSUSES OF POPULATION (1926-1939).....	113
Tulenova Z.M. MERKE UPRISING OF 1916 AND ITS LEADER AKKOZ KOSSANOV.....	120
Ualtaeva A.S. ETHNO-CULTURAL DIVERSITY OF KAZAKHSTAN.....	127
Uskenbay K. CNY IN NUMISMATICS CHINGIZIDOV KAZAKHSTAN.....	132
Horvath V. SCYTHIAN AGE CEMETERY AT EGER-NAGY EGED IN NORTH- HUNGARY (PRELIMINARY RIPORT).....	136
Shaikhygaliev E.A., Bekishev K.O. THE MAIN STAGES OF TOURISM DEVELOPMENT.....	146

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы 2016. 3(7)

Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 30.09.2016.
Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМКТел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Е-mail: edu.history@bk.ru.
Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй